

15. Харлампиев А. А. Система самбо. Боевое искусство / А. А. Харлампиев. – М. : Советский спорт, 1995. – 96 с.
16. Чумаков Е. М. Сто уроков самбо / Е. М. Чумаков. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1998. – 400 с.
17. Шаповалов Б. Б. Системи самозахисту працівників правоохоронних органів США / Б. Б. Шаповалов // Наука і правоохорона. – 2009. – № 4 – С. 265 – 271.
18. Шаповалов Б. Б. Погляд на історію виникнення та розвиток бойових мистецтв / Б.Б. Шаповалов // Бизнес и безопасность. – 2009. – № 3. – С. 32 – 34.
19. Шаповалов Б. Б. Сучасні системи самозахисту / Б. Б. Шаповалов // Бизнес и безопасность. – 2010. – № 3. – С. 38-39.
20. Шаповалов Б. Б. Кікбоксінг WPKA та спортивна самооборона на межі десятиріч: від спорту до технологій безпеки / Б. Б. Шаповалов, Е. Г. Дворецький // Бизнес и безопасность. – 2011. – № 1. – С. 65-67.
21. Rail R. Defense Without Damage / R. Rail. – DIANE Publishing Co, 1995. – 210 p.

Стаття посвячена системі самозащити і виживання як засобу готовності старшокласників к протидіюванню правонарушителям в екстремальних ситуаціях. Актуальність досліджень обумовлена змінами в суспільно-політичній житті країни і важливістю забезпечення виживання людини в екстремальних умовах. Матеріал дослідження створює базу для подальших досліджень, направлених на визначення форм і методів формування готовності старшокласників к діям в екстремальних умовах.

Ключевые слова: екстремальні ситуації, формування готовності, система самозащити і виживання, готовність, формування.

The article is devoted to the system of self-defense and survival as a means of the formation of readiness of senior pupils to counter offenders in extreme situations. Relevance of the study is due to changes in social and political life of the country and the importance of ensuring human survival in extreme conditions. Material research provides the basis for determining the forms and methods of formation of readiness of senior pupils to act in extreme conditions.

Key words: extreme situations, formation of readiness, system of self-defense and surviving, readiness, formation.

УДК 159.922.7:314.622.4

Щербан Тетяна Дмитрівна,
доктор психологічних наук, професор,
Мукачівський державний університет
Терновой Алла,
студентка групи ПП-1м,
Мукачівський державний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ У ПІДЛІТКІВ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ

В статті розглянуто проблему формування життєстійкості підлітків, а саме підлітків з неповних сімей. Узагальнено та систематизовано результати досліджень провідних зарубіжних та вітчизняних вчених, які вивчали вплив батьків на формування життєстійкості у підлітків. Проаналізовано та виокремлено поняття: “життєстійкість”, “життєздатність”, розкрито їх взаємозв'язок. Визначено психологічні особливості формування життєстійкості у підлітків з неповних сімей. Доведено важливу роль сім'ї, дитячо-батьківських стосунків у формуванні життєстійкості підлітка з неповної сім'ї.

Ключові слова: життєстійкість, життєздатність, компоненти життєстійкості, залученість, контроль, прийняття ризику, підлітковий вік, неповна сім'я.

Постановка проблеми. Розлад сімейних відносин є гострою проблемою сучасного суспільства. Змінилося як ставлення до родини, так і характер подружніх відносин. Зросли кількість розлучень і відповідно число дітей, що виховуються в неповних сім'ях. Також спостерігається підвищення ризику схильності дітей до невротів через неблагополучний психологічний клімат в родині.

Тому особливу зацікавленість викликає виховний потенціал неповної сім'ї в силу специфіки її життєдіяльності та соціального статусу. Науковий

інтерес до вивчення неповних сімей підкріплюється динамічною тенденцією їх зростання у структурі сучасного суспільства. Так, багато авторів (В.А. Белова, І.І. Гуртова, А.С. Макаренко та ін.) схильні до думки, що внутрішньосімейні функції у неповній сім'ї розподіляються з порушенням, тому такі сім'ї не можуть бути психологічно благополучними для дітей. Різного роду порушення у вихованні дітей сприяють деформації дитячої особистості і нездатності до нормальної соціальної адаптації взагалі та подолання складних життєвих ситуацій. Зокрема,

серед явно неблагополучних сімей велику групу становлять сім'ї з порушенням дитячо-батьківських відносин. Важливим є те, що у них десоціалізуючий вплив на дітей виявляється не прямо, через зразки аморальної поведінки батьків, а побічно, внаслідок хронічно ускладнених, фактично нездорових відносин всередині родини, які характеризуються порушеннями у виховному процесі.

Соціально-економічні процеси сьогодення пред'являють високі вимоги до таких особистісних якостей підлітка: життєздатність, життєстійкість до стресів, конкурентоспроможність, здатність до саморозвитку і самопомоги, які необхідні при зіткненні з серйозними соціальними випробуваннями. Особлива увага багатьох вчених (К.О. Абульханова-Славська, А. Адлер, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, О.Г. Асмолов, Л. Бинсвангер, Б.С. Братусь, М.П. Гур'янова, В.В. Знаков, С. Кобза, О.Ю. Коржова, А.І. Лактіонова, С. Мадді, О.В. Махнач, О.О. Рильська, С.Л. Рубінштейн, В. Франкл, Е. Фромм та ін.) спрямована на вивчення внутрішніх потенціалів людини, які допомагають їй протистояти важким життєвим умовам, зберігаючи свою особистісну сутність, цілісність та ідентичність. На думку психологів, такою здатністю може бути особлива «життєва здатність» або життєздатність. Поняття життєздатності розглядається з двох боків: як сукупність компонентів, що допомагають особистості будувати повноцінне життя у важких умовах – життєстійкість; як функціональна здатність адаптувати, захищати та зберігати стабільність особистісної системи. Таким чином, життєздатність – індивідуальна здатність людини керувати власними ресурсами в контексті соціальних норм і умов середовища. Одна зі специфічних форм прояву життєздатності – це подолання особистістю несприятливих умов її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Соціальний розвиток особистості, процес і механізми впливу навколишнього середовища на соціальне становлення особистості знаходяться в центрі уваги в працях Г.М. Андреевої, М.І. Бобнева, В.Г. Бочарової, Л.С. Виготського, І.М. Дашук, Є.А. Жадан, О.Р. Кунц, Л.В. Лисенка, Л.Е. Пробст, Л.І. Столярчук та ін. З педагогічної точки зору теорії сімейного виховання, як одного з різновидів процесу виховання, присвячені роботи Ю.П. Азарова, Т.М. Афанасьєвої, М.І. Буянова, В.А. Сластеніна, В.А. Сисенко та ін. Питання материнства і батьківства викладені в працях Д.С. Акивіс, В.В. Бойко, С.М. Бурової, Б.І. Кочубей, Ф.С. Махова і ін. Безпосередню увагу приділено неповній сім'ї в працях В.А.Белової, В. Булгакова, С.І. Голоду, І.І. Гуртової, Б.І. Кочубей, Л.В. Лисенко, А.С. Макаренка та ін. Істотне значення при роботі над даним дослідженням мають роботи зарубіжних авторів: американських психологів А.Х. Маслоу і К.Р. Роджерса з їх теорією самоактуалізації особистості; представників сімейної терапії М. Боуена, В. Сатир, К. Вітакера, С. Мінухина; соціологів і педагогів Р. Кембелла, К. Паркінсона, К.Є. Пікхарта, Б. Спока, Д. Фонтана, Д. Фонтенеля, Д.Л. Шаллер, які дали практичні рекомендації щодо

виховання дітей, поліпшення сімейного клімату, взаємовідносин батьків та дітей, подолання проблем підліткового віку як в умовах повної, так і неповної сім'ї.

Сучасний стан розвитку психологічної науки характеризується поширенням інтересу дослідників до формування життєстійкості у підлітків з неповних сімей. Ця ситуація з одного боку, може пояснюватися загальною необхідністю вирішення реальних практичних проблем самопрояву особистості, форм її взаємодії з соціальним середовищем, а з іншого – розвитком самої психології, наявністю теоретико-методологічної бази, і звідси її можливостями для плідного вивчення життєстійкості особистості.

Незважаючи на глибоку розробленість загальних проблем процесу соціалізації в цілому і проблем сучасної родини зокрема, питання формування життєстійкості підлітків з неповної родини з її специфічними проблемами життєдіяльності та особливостями внутрішньо сімейної взаємодії залишаються маловивченими. Така ситуація визначає формулювання проблеми дослідження.

Об'єктом дослідження даної роботи є процес формування життєстійкості підлітків. Предметом дослідження є психологічні особливості формування життєстійкості підлітків з неповних сімей.

Теоретико-методологічну основу дослідження складає: концептуальне положення про стилі життя (А. Адлер, М. Вебер, Г. Олпорт), концепція індивідуального стилю діяльності (С. Клімов), результати досліджень стильової сфери (Н. Пов'якель, Ю. Швалб), психологічні підходи до аналізу життєвого шляху особистості (Б. Ананьєв, К. Альбуханова-Славська), положення про розвиток і формування особистості у підлітковому віці (Г. Костюк, Л. Виготський, Л. Божович), положення про спрямованість особистості (Л. Божович, В. Семіченко).

Для дослідження даної теми використовуються наступні методи дослідження (теоретичні): аналіз, порівняння, узагальнення наукової психологічної літератури з питань сімейного виховання та адаптаційних можливостей дитини, класифікація, систематизація результатів теоретичного дослідження.

Мета статті - теоретично обґрунтувати та виокремити психологічні особливості, які сприяють формуванню життєстійкості у підлітків з неповних сімей. Основне завдання даної роботи полягає в тому, щоб здійснити теоретичний аналіз психологічної сутності феномену життєстійкості та виокремити особливості, які детермінують формування даного явища життєстійкості та її прояв у компонентах життєздатності підлітків, що виховуються в неповних сім'ях.

Результати дослідження. Підлітковість – це етап дозрівання і розвитку людини, що знаходиться між дитинством та зрілістю. Як зазначає І.С. Кон, підлітковість – фаза переходу від залежного дитинства до самостійної та відповідальної дорослості, що передбачає, з одного боку, завершення фізичного, зокрема, статевого дозрівання, а з другого – досягнення соціальної зрілості [6]. У підлітковому віці розвиток пізнавальних процесів досягає такого рівня,

що молоді люди стають практично готовими до виконання всіх видів розумової роботи дорослої людини, виключаючи найскладніші. Старшокласники засвоюють багато наукових понять, вчаться використовувати їх в процесі вирішення різних задач. Сформованість теоретичного або словесно-логічного мислення приводить до інтелектуалізації всіх інших пізнавальних процесів. Нові інтелектуальні можливості підвищують адаптивні можливості молоді людини до нової соціальної ситуації розвитку [8].

В ранньому підлітковому віці формується психологічна готовність до самовизначення, яка передбачає становлення самосвідомості – усвідомлення своїх якостей та їх оцінка, уявлення про своє реальне та бажане Я, про рівень домагань в різних областях життя і діяльності, це оцінка себе та інших з точки зору приналежності до певної статі чи соціальної групи. Саме нова якість когнітивного розвитку приводить не лише до розширення самосвідомості, а також до ускладнення емоційної сфери, збільшення діапазону переживань та ставлень, диференціації моральних оцінок.

Досліджуючи механізми модернізації суспільства, науковці звертають увагу на те, що сучасна особистість повинна орієнтуватися у розширеному соціальному просторі, виявляти внутрішню гнучкість, різноманітність інтересів, прагнути до самовдосконалення, усвідомлювати теперішнє як особливо значимий часовий вимір людського буття. Тому в руслі копінг-досліджень зусилля вчених спрямовані на вивчення специфічної здатності людини, що допомагає успішно адаптуватися у складному швидкоплинному середовищі. На думку психологів, такою здатністю може бути особлива «життєва здатність» або життєздатність. Це поняття трактується як гнучкість, пружність, еластичність, стійкість до зовнішніх впливів. У вітчизняній літературі цей термін вперше був введений Б.Г.Ананьєвим, який, розкриваючи зміст структури індивідуального розвитку людини, розглядав життєздатність як фактор його довголіття [1]. У зарубіжній науці вперше цю інтегративну якість було розглянуто Є. Вернером і його співробітниками в ході сорокарічного лонгitudного дослідження, де життєздатність була визначена як баланс між факторами ризику (бідність, перинатальний стрес, дисгармонія батьківського виховання) та захисними факторами.

В психології існує кілька підходів до дослідження життєздатності. З точки зору А.І. Лактіонової та А.В. Махнач, поняття життєздатності включає в себе два поняття: здатність чинити опір руйнуванню – життєстійкість (впоратися з важкими життєвими ситуаціями, захищати свою цілісність) і здатність будувати повноцінне життя у важких умовах – адаптивність (планувати своє життя, рухатися в певному напрямку протягом якогось часу). Таким чином, життєздатність – є невід'ємною і стабільною якістю особистості: вона змінюється в залежності від виду стресу, його контексту та інших чинників, які можна визначити як фактори ризику і

захисні фактори. Дослідження, проведені А.І. Лактіоновою та А.В. Махнач на підлітковій вибірці, доводять, що якщо підліток нормально взаємодіє зі своїм оточенням, здатність до повноцінного існування та опір труднощам посилюються, але якщо ця взаємодія порушується, життєздатність поступово втрачається, і в процесі адаптації відбувається збій. Збій у процесі адаптації, тобто нездатність до вироблення чи в оволодіння навичками, що знаменують початок нової стадії розвитку, є наслідком складної і тривалої взаємодії зовнішніх умов і внутрішніх процесів індивідуального розвитку [7].

З позиції іншого підходу життєздатність розглядається як енергетичний потенціал людини (Б.Г. Ананьєв, Д.О. Леонтєв, С. Мадді та ін.). Згідно цьому підходу, життєздатність – психологічний аналог життєвого стрижня людини, який відображає міру подолання їм заданих обставин, самого себе, а також міру докладених зусиль по роботі над собою і над обставинами свого життя. Це інтегральна характеристика рівня особистісної зрілості, а головним феноменом особистісної зрілості і формою прояви самодетермінації особистості. Одна зі специфічних форм прояву життєздатності (особистісного потенціалу) – це подолання особистістю несприятливих умов її розвитку. Існують свідомо несприятливі умови для формування особистості, вони можуть фатальним чином впливати на розвиток, але їх вплив може бути подолано, опосередковано, прямий зв'язок розірваний за рахунок введення в цю систему факторів додаткових вимірювань, перш за все самодетермінації на основі особистісного потенціалу. Феноменологію, що відображає різні аспекти особистісного потенціалу, в різних підходах у зарубіжній та вітчизняній психології позначали такими поняттями, як воля, сила Его, внутрішня опора, локус контролю, орієнтація на дію, воля до сенсу та ін. [1]. Найбільш повно, з точки зору Д.О. Леонтєва, цьому поняттю в зарубіжній психології відповідає поняття "hardiness" – "життєстійкість", введене С. Мадді.

Життєстійкість вважається основним функціональним компонентом життєздатності, що зберігає стабільність системи особистості, системоутворюючим фактором, що задає параметри основних компонентів життєздатності. Життєстійкість виявляється ключовою особистісною змінною, що опосередкує вплив стресогенних факторів на соматичне і душевне здоров'я, а також на успішність діяльності особистості. У теоретичному відношенні поняття життєстійкості вписується в систему понять екзистенціальної теорії особистості (С. Кобазя, С. Мадді), виступаючи операціоналізацією введеного екзистенціальним філософом П. Тілліхом поняття «відвага бути». Ця екзистенційна відвага передбачає готовність «діяти всупереч» – всупереч онтологічній тривозі, тривозі втрати сенсу, всупереч відчуттю «занедбаності» говорить М. Хайдеггер [5].

Л.В. Куліков, описуючи життєстійкість, на передній план виводить три аспекти психологічної

стійкості: 1) стійкість, стабільність, 2) врівноваженість, відповідність, та 3) опірність (резистентність). За словами Л.В. Кулікова, стійкість проявляється в подоланні труднощів як здатність зберігати віру в себе, бути впевненим у собі, своїх можливостях, як здатність до ефективної психічної саморегуляції. Стабільність проявляється в збереженні здатності особистості функціонувати, здійснювати самоврядування, розвиватися, адаптуватися. Знижена стійкість призводить до того, що, опинившись в ситуації ризику людина долає її з негативними наслідками для психічного та соматичного здоров'я, для особистісного розвитку, для сформованих міжособистісних відносин. Врівноваженість Л.В. Куліков визначає як здатність співвідносити рівень напруги з ресурсами своєї психіки і організму, мінімізувати негативний вплив суб'єктивної складової у виникненні напруги, здатності утримувати напругу в прийнятних межах. Врівноваженість – це також здатність уникати крайнощів в силі відгуку на події. Опірність – це здатність до опору тому, що обмежує свободу поведінки, свободу вибору, як в окремих рішеннях, так і у виборі способу життя в цілому. Найважливішою стороною опірності є індивідуальна і особистісна самодостатність в аспекті свободи від залежності. Таким чином, життєстійкість – це якість особистості, окремими аспектами якої є стійкість, врівноваженість, опірність. Вона дозволяє особистості протистояти життєвим труднощам, несприятливому тиску обставин, зберігати здоров'я і працездатність в різних випробуваннях [4].

Особистісна якість життєстійкості підкреслює атитюди, які мотивують людину перетворювати стресогенні життєві події. Ставлення людини до змін, як і її можливості скористатися наявними внутрішніми ресурсами, які допомагають ефективно управляти ними, визначають, наскільки особистість здатна впоратися з труднощами і змінами, з якими вона стикається щодня. За С. Мадді поняття життєстійкості – це диспозиція, що включає в себе три порівняно автономних компоненти: залученість, контроль, прийняття ризику. Виразність цих компонентів і життєстійкості в цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого подолання стресів і сприйняття їх як менш значущих.

1. Залучення визначається як переконаність у тому, що залученість в те, що відбувається дає максимальний шанс знайти щось вартісне та цікаве для особистості. Вона дає можливість відчувати себе значущим і достатньо цінним, щоб повністю включитися у вирішення життєвих завдань, незважаючи на наявність стресогенних факторів і змін. Людина з розвиненим компонентом залученості отримує задоволення від власної діяльності.

2. Контроль являє собою переконаність в тому, що боротьба дозволяє вплинути на результат того, що відбувається, нехай навіть це вплив не абсолютний і успіх не гарантовано; мотивує до пошуку шляхів впливу на результати стресогенних змін, на противагу впадань в стан безпорадності і пасивності. Людина з сильно розвиненим компонентом контролю відчуває,

що сама вибирає свою діяльність, свій шлях.

3. Прийняття ризику – переконаність людини в тому, що все те, що з нею трапляється, сприяє її розвитку за рахунок знань, які він отримує з досвіду, – неважливо, позитивного або негативного. Воно полягає в сприйнятті особистістю події життя як виклику і випробування особисто собі. В основі прийняття ризику лежить ідея розвитку через активне засвоєння знань з досвіду і подальше їх використання [5].

Компоненти життєстійкості розвиваються в дитинстві і частково в підлітковому віці, хоча їх можна розвивати і пізніше. Їх розвиток вирішальним чином залежить від відносин батьків з дитиною. С. Мадді було виявлено, що позитивно на формування життєстійких переконань вплинули: відчуття призначення в житті; виховання впевненості, підтримання високих стандартів.

Негативно на розвиток життєстійкості в дитинстві впливають: стреси в ранньому дитинстві, такі як серйозні хвороби респондентів або їхніх близьких, матеріальні труднощі, розлучення батьків; недолік підтримки, підбадьорювання близькими; недолік залученості, відчуженість від значущих дорослих.

Поняття «життєстійкість» не тотожне поняттю копінг-стратегій, або стратегій подолання з життєвими труднощами. З точки зору Р. Лазаруса і С. Фолкман, це стратегії, спрямовані на подолання життєвих труднощів. По-перше, копінг-стратегії – це прийоми, алгоритми дії, звичні і традиційні для особистості, в той час як життєстійкість – риса особистості, установка на виживання. По-друге, копінг-стратегії можуть приймати як продуктивну, так і непродуктивну форму, навіть вести до регресу, а життєстійкість – риса особистості, що дозволяє справлятися з дистресом ефективно і завжди в напрямку особистісного зростання. Сутність конструктивних способів поведінки в складних ситуаціях полягає в тому, що вони дозволяють оволодіти важкою життєвою ситуацією, діями активними, свідомими, цілеспрямованими і адекватними щодо об'єктивних умов ситуації і власних можливостей. При цьому залежно від обставин зусилля можуть бути спрямовані або на зміну умов ситуації, або на активізацію та розвиток власних здібностей і можливостей [3]. У самому широкому плані конструктивну поведінку забезпечує життєстійкість людини, її здатність протистояти життєвим труднощам, зберігаючи себе як цілісну особистість.

Дослідження І. Солкової і П. Томанек присвячені ролі якості життєстійкості в життєздатності до повсякденного стресу. Їх дослідження показало, що люди, які мають високі показники життєстійкості, мають більше відчуття компетентності, вищу когнітивну оцінку, розвиненіші стратегії подолання і відчувають менше стресів в повсякденному житті.

Особливе місце у нашому суспільстві займає неповна сім'я, яка є одним з основних соціально-демографічних типів сучасної сім'ї. Це мала група з частково неповними зв'язками, де немає традиційної системи відношень «мати-батько-дитина» [2].

Неповною називається сім'я, яка складається з одного з батьків з однією, або декількома дітьми. Неповна сім'я утворюється внаслідок розірвання шлюбу, позашлюбне народжування дитини, смерті одного з батьків або є окремих їх проживання. Причини неповних сімей – це розлучення, осиротіння, позашлюбна дитина, або структура неповна.

Додатковою категорією неповних сімей є функціональні неповні сім'ї, у яких є обидва батьки, про те професійні чи інші причини залишають їм мало часу а спілкування обмежується кількістю годинами в декількох днів.

Варіантами неповних сімей вважається сім'ї в яких батьки є прийомними або опікунами. Відповідно такі сім'ї позивають нетиповим і серед них виокремлюються сім'я з усиновленими дітьми та які виховують дітей чи про опіки.

На думку більшості зарубіжних і вітчизняних психологів, формування емоційно здорової дитини залежить від взаємного спілкування дитини з обома батьками, 90 % дітей батьків які розлучаються, дізнавшись про розлучення відчували короточасний шок з відчуттям болю і страхом. За даними американських дослідників Д. Добсона та А. Ніколі, 50 % батьків припиняють відвідувати своїх дітей через три роки після розлучення. Близько половини дітей відчують себе і покинутими. На питання, коли вони відчували себе більш нещасними – 5 років після розлучення або 1,5 року, 37% дітей відповіли: через 5 років.

Відомо, що позбавлені в дитинстві достатнього спілкування з батьком, хлопчики або засвоюють жіночий тип поведінки, або створюють спотворене уявлення про чоловічу поведінку яка антропологічно протилежна жіночій і не сприймають усього того, що намагаються прищепити їм матері. Вирощені без батьків хлопчики виявляються менш зрілі і цілеспрямовані, не відчують себе в достатній безпеці, менш ініціативні та врівноважені, важче розвивається здатність співчувати, керувати своєю поведінкою. Їм набагато важче виконувати свої батьківські обов'язки.

Дівчатка, виховані без батьків, менш успішно формують уявлення про мужність, надалі у них менше шансів правильно розуміти своїх чоловіків і синів, виконувати роль дружини і матері. Любов батька до дочки дуже важлива для розвитку її самосвідомості, впевненості в собі, формування свого образу

жіночності [2].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз вітчизняної літератури з означеної проблеми доводить неоднозначність визначення самого поняття життестійкості. Життестійкість вважається основним функціональним компонентом життєздатності, що зберігає стабільність системи особистості, системо утворюючим фактором, що задає параметри основних компонентів життєздатності. Л.В. Куліков, описуючи життестійкість, на передній план виводить три аспекти психологічної стійкості: стійкість, стабільність; врівноваженість, відповідність; опірність (резистентність). За С. Мадді поняття життестійкості – це диспозиція, що включає в себе три порівняно автономних компоненти: залученість, контроль, прийняття ризику. Виразність цих компонентів і життестійкості в цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого подолання стресів і сприйняття їх як менш значущих. Тому таким важливим є вивчення особливостей життестійкості підлітків з неповних сімей та вплив на прояв життестійкості у структурних компонентах життєздатності.

Компоненти життестійкості розвиваються в дитинстві і частково в підлітковому віці. Особистісна якість життестійкості підкреслює атитюди, які мотивують людину перетворювати стресогенні життєві події. Поняття життєздатності поєднує у собі два поняття: здатність чинити опір руйнуванню – життестійкість і здатність будувати повноцінне життя у важких умовах – адаптивність. Звідси випливає, що життестійкість впливає на ресурси опанування через підвищення само ефективності.

Сім'я є важливим чинником формування життестійкості у дітей і у підлітків зокрема. Психологічні особливості формування життестійкості у підлітків залежать від того в якій сім'ї вони виховуються. Підлітки які виховуються в неповних сім'ях є менш пристосованими до життя. Такі діти виявляються менш пристосованими до життя, менш зрілі та цілеспрямовані, менш ініціативні та врівноважені, важче розвивається здатність співчувати, керувати своєю поведінкою, а в майбутньому їм набагато важче виконувати свої батьківські обов'язки. Тому для підлітків дуже важливий емоційний зв'язок з обома батьками.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания / Б. Г. Ананьев. — М. : Институт практической психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1996. — 224 с.
2. Андреева Т. В. Психология семьи : учеб. пособ. / Т. В. Андреева. — СПб. : Речь, 2010. — 348 с.
3. Данилова Е. Е. Жизненная стойкость и психическое здоровье / Е. Е. Данилова // Психическое здоровье детей и подростков в контексте психологической службы / под ред. И. В. Дубровиной. — М. : Академия, 1994. — С. 113-126.
4. Куликов Л. В. Психогигиена личности : основные понятия и проблемы / Л. В. Куликов. — СПб. : Изд-во СПбГУ, 2004. — 464 с.
5. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И Рассказова. — М. : Смысл, 2006. — 63 с.
6. Марцинковская Г. Д. 100 выдающихся психологов мира / Г. Д. Марцинковская, М. Г. Ярошевский. — М. : Изд-во Института практической психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1996. — С. 43 – 51.
7. Лактионова А. И. Влияние личностных и средовых характеристик на жизнеспособность и социальную

адаптацію старшокласників / А. И. Лактионова, А. В. Махнач // Вторая Всероссийская науч.-практ. конф. по психологии развития «Другое детство», 25-27 ноября, 2009 р., г. Москва. – М., 2009. – С. 216-218.

8. Павленко В. Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В. Н. Павленко // Вопросы психологии. — 2000. — № 1. — С. 135 – 141.

В статье рассмотрена проблема формирования жизнестойкости подростков, а именно подростков из неполных семей. Обобщены и систематизированы результаты исследований ведущих зарубежных и отечественных ученых, изучавших влияние родителей на формирование жизнестойкости у подростков. Проанализированы и выделены понятия: "жизнестойкость", "жизнеспособность", раскрыто их взаимосвязь. Определены психологические особенности формирования жизнестойкости у подростков из неполных семей. Доказано важную роль семьи, детско-родительских отношений в формировании жизнестойкости подростка из неполной семьи.

Ключевые слова: жизнестойкость, жизнеспособность, компоненты жизнестойкости, вовлеченность, контроль, принятие риска, подростковый возраст, неполная семья.

The article deals with the problem of forming viability of adolescents, such as adolescents from single-parent families. The results of leading foreign and local scholars who have studied the influence of parents on the formation of resilience in adolescents have been overviewed and systematized. The concepts "vitality" and "sustainability" and their relationship have been analyzed and singled out. Psychological features of the formation of resilience in adolescents from single-parent families have been defined. The important role of the family, child-parent relationships in shaping adolescent resilience of single parent families has been proved.

Key words: viability, sustainability, components vitality, involvement, control, risk taking, adolescence, incomplete family.

UDC 159.9:37.02:372.881.1

Volobueva Olena

Doctor of Psychology, Professor,

Chief of the Faculty of Foreign Languages and Humanities,

*The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytsky*

EFFECTIVE TEACHING FOREIGN LANGUAGE READING OF FUTURE SPECIALISTS: PSYCHOLOGICAL ASPECT

The article deals with the investigation of the psychological peculiarities of effective teaching foreign language reading of future specialists. The future specialist's abilities to communicate in foreign language properly while carrying out the certain professional duties, depends not only on the well-developed skills and habits of listening, speaking writing, but also on reading. Reading is considered to be the essential part of the foreign language communicative competence.

Teaching foreign language psychological aspects in general and reading in particular have been investigated by the serious of the Ukrainian and foreign scientists. But speaking about the psychological peculiarities of professional foreign language teaching at the higher educational establishment we have to point out that the problem of developing foreign language reading skills and habits of future specialists is to be studied and investigated.

The evidence indicates that reading in the foreign language as the communicative skill and a means of communication, along with the oral speech, is an important type of the oral activity and the most common way of the foreign language communication. Future specialists' foreign language competence in reading is the ability to read at the communicatively sufficient level with the complete understanding 1) the foreign language texts of different types while performing service duties and 2) the texts of different genres (social, political, popular-scientific, fiction, etc.) for receiving additional information.

The problem-solving situations aimed at developing reading skills and habits development of future specialists have been presented and substantiated. The teacher's role as a leader of the psychological cognitive processes in the study group has been revealed.

Key words: psychological peculiarities, foreign language reading, effective teaching, future specialists.

Topicality of the problem which is under consideration. Whenever we speak about the success of getting the final objective in the process of foreign language teaching for specific purpose i.e. obtaining professional foreign language competence we have to remember about one's ability to communicate in foreign

language properly while carrying out the certain professional duties. That is why for us, teachers, it is of vital importance to take into our consideration in the teaching process the very peculiarities of foreign language communicative competence formation particularly the specific features of listening, speaking, reading and